

«καὶ τῆς φιλοπονίας ἀγαθὰ χάριτων, φύσεως, μᾶλλον δὲ πνεύματος
«φιλοτέχνημα· ἀνέφηνε λόγῳ καὶ ἔργῳ ἑαυτὸν ἀρχέτυπον παντὸς ἀγα-
«θοῦ καὶ ἐκμαγεῖον ἀψευδὲς τοῦ Θεοῦ κάλλους, φυλάσσων ἀλήθειαν εἰς
«τὸν αἰῶνα καὶ ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐν μέσῳ τῆς γῆς, διὰ μὲν
«τοῦ φαινομένου διαλάμπων ταῖς ψυχικαῖς χάρισιν, αἷς ὁ τέλειος χα-
«ρακτηρίζεται ἄνθρωπος, ὁ δὲ φαινόμενος ἄξιος ἦν τοῦ ἀφα-
«νοῦς οἰκητήριον.»

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, τὸ ἀγλαΐσμα τοῦτο τῶν ἐπὶ τῆς
πικρᾶς τοῦ ἔθνους δουλείας ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ διαπρεψάντων λογίων
καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἀπεδείχθη καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἐπι-
στολογραφίᾳ οὐχ ἥττον μέγας, ἢ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ. Ἄνθρωπος μυρεψός,
τὰ εὐωδέστατα καὶ τερπνότατα τῶν ἀρωμάτων ἑαυτῷ συμπεριφέρων, δὲν
ἰσχύει τοσοῦτον νὰ μεστῶσῃ εὐωδίας τὸν ἀέρα, ὅσον δύναται ὁ παντοίσις
ἀρετῶν καὶ σοφίας ἀνθεσι σεμνυνόμενος καὶ λόγων καλλίστων ιδέαις
ὠραϊζόμενος Μαυροκορδάτος νὰ κατευωδιάξῃ τῶν ἀναγνωστῶν τὰς ψυχὰς
καὶ νὰ διεγείρῃ εἰς θαυμασμὸν καὶ ἔπαινον ἑαυτοῦ τοὺς ἐντυγχάνοντα.
Οἵανδ' ἂν τῶν πρὸς τοὺς κληρικοὺς ἐπιστολῶν διεξέλθῃ ὁ ἀναγνώ-
στης ἀδύνατον νὰ μὴ ὁμολογήσῃ, ὅτι ὁ Ἐξ ἀπορρήτων ὑπῆρξεν ἀληθῶς
πάμμουσον ἱεραῖς παιδείας ἐνδιαίτημα, σεμνὴ καὶ πολύτιμος θεολογίας
κιβωτός, στόμα ὀρθοδοξίας τρανόφθογγον, ἀκαταπόνητος καὶ ἀνυπόστατος
τῆς Ἐκκλησίας ὑπέρμαχος καὶ θερμὸς συνήγορος τῶν δικαιωμάτων αὐ-
τῆς, διώκτης δὲ ἀμείλικτος τῶν νεωτεριζόντων καὶ ὅπως οὖν εἰς αὐτὴν
ἀσεβούντων. Καὶ οὗτος μὲν, φύσει ἔχων ταπεινουμένην διάθεσιν, ἐξου-
δένιζεν ἑαυτὸν καὶ τὰς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ὑπηρεσίας λέγων «οὐκ
«ἔστι γὰρ ἐν οὐδὲν οὐδ' ἐπέραστον ἐφ' ἕτῳ μέγα φρονοίην· εἰ δὲ καὶ
«τινος πλεονεκτήματος ἐς ἐπιπολὴν ἀφικόμην, καὶ τοῦτ' ἐπαγλύει πολὺ
«τι τὸ ἀτελὲς καὶ ἀκόσμητον, καὶ κύκλῳ πιέζεται καὶ στενοῦται μυρίοις
«ἐλαττώμασιν.» Οἱ σύγχρονοι τούναντίον καὶ οἱ μετ' αὐτόν, ἀναλογιζό-
μενοι τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ὀρθοδόξων πράγματα, ἀνωμολόγησαν ὅτι
«περιόντος μὲν τοῦ αἰοδίου ἀνδρός, εἰρήνης βαθείας καὶ ἀμφιλαροῦς
«ἦν ἐπαπολαύοντα καὶ κατὰ τοὺς Θεοῦς θεσμοὺς καλῶς καὶ ἀταράχως

« διοικούμενα, οὐδενὸς ἐπιτολμῶντος τῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ἐπιπηδᾶν
« καὶ ἀυθαδίζεσθαι ἢ χρήμασιν ἀντιλαβέσθαι τῶν οἰάκων τοῦ Οἴκουμε-
« νικοῦ θρόνου δίχα κοινῆς συναινέσεως· μετηλλαχότος δὲ ἐκείνου καὶ
« πρὸς Θεὸν ἐκδημήσαντος, εἰς πᾶν τὸναντίον μετετρέπη καὶ πάλιν φθίαν
« ἦσε τῆς πρὶν εὐτυχίας τε καὶ εὐνομίας, καὶ εἰς πολλάς τρικυμίας καὶ
« ζάλας, ὡς ὑπ' ἐναντίου τινὸς πνεύματος, πρότερον εὐπλοοῦντα, κατέ-
« πεσε, καὶ μόνον τῆς θείας ροπῆς ἐστὶ τὰ νῦν περισώζειν ἀβάπτιστα
« τὰ τῆς Ἐκκλησίας.»¹⁾

Δυσφροῶν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπὶ τῇ οἰκτρᾷ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς
Ἐκκλησίας καταστάσει, ἀνατρέγων δὲ τῇ διανοίᾳ εἰς τοὺς πρώτους χρό-
νους τῶν τεσσάρων τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησιῶν, διὰ παντὸς τοῦ βίου
ποθεῖ καὶ πειρᾶται νὰ ἐπαναγάγῃ, εἰ δυνατόν, τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν
Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, τῶν Χρυσοστόμων, οὓς γεραίρει καὶ καλεῖ
« οὐρανομήκη σεμνολογήματα, δᾶδας καταλαμπούσας τὸν θεῖον χορόν, »
καὶ πρὸς οὓς παραβαλλόμενοι ἡμεῖς φαινόμεθα « θολεροὶ καὶ μικροὶ
« ρύακες ἀπέναντι ποταμῶν μεγάλων καὶ εὐδαιμόνων, φυτὰ χαμαίζηλα
« καὶ φρύγανα κάτω κείμενα ἀπέναντι δένδρων ὑψηλῶν, καὶ ἀπομεμαγ-
« μένα ζοφερὰ σχέδια πρωτοτύπων εἰς κάλλος ἐξηκριβωμένων.» Ἐὰν
δὲ πάλιν ἦναι ἀδύνατον νὰ ἐξαστρέψῃ αὐτοῖς τῶν χρόνων ἐκείνων ἢ
λαμπηδῶν, εὐχεται ὁ Ἐξ ἀπορρήτων νὰ ἀναρριπισθῶσιν ὡς περὶ ζώπυρα
τὰ περισωζόμενα ὀλίγα λείψανα, ἢ τοῦλάχιστον περισχεθῶσι τῆς χαμάζε
ροπῆς, ἵνα μὴ γαυριῶσιν οἱ ἑτερόφυλοι καὶ ἑτερόθρησκοι ἀσεβεῖς, οἱ ἐπὶ
τῇ ἐξωλείᾳ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιχαιρεκακοῦντες. Ἐπειδὴ,
λέγει, τοῦ καλοῦ καὶ ἡ ἐλάχιστη μερὶς ὑπάρχει αἰρετωτάτη καὶ φαιδρο-
τάτη, πᾶς κάλως καὶ λίθος κινείσθω, καὶ χερσὶ καὶ ποσὶ πρὸς τὸν κο-
λοφῶνα καὶ ὁδοῦσιν αὐτοῖς ἀναρριχησώμεθα κατὰ τὸ ἄναντες, ὅπως,
καίπερ ὀλιγοστοὶ καὶ μικροὶ ὄντες, πληρώσωμεν διὰ τῆς φιλοπονίας τὴν
ἐρημίαν τοῦ ὑπάρχοντος χρόνου, τρέψωμεν τῆς παρούσης τύχης τὴν
βασκανίαν, λυπήσωμεν δὲ τοὺς ἀγανακτοῦντας καὶ φθονοῦντας ἐπὶ τῇ
ἡμετέρᾳ ἐπιδόσει καὶ προκοπῇ.

Πόνους ἀτρύτους διὰ παντὸς τοῦ βίου ὑπέστη ὁ Μαυροκορδάτος
ὅπως ὑψώσῃ τὸν κατώτερον κληρὸν διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀρετῆς,

¹⁾ Ἰακ. Μάν. Λόγος εἰς Ἀλ. Μαυρ.

μιμητὴν θερμὸν καὶ σύντονον μετ' ὀλίγον ἐν τούτοις σχῶν τὸν ἀξιότατον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον.¹⁾

Ἐνθουσιαστικαὶ λίαν εἶναι αἱ προτροπαὶ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀποταξαμένους τῷ κόσμῳ καὶ τὴν μοναχικὴν μετιόντας πολιτείαν «οὓς, διὰ τὸ διαυγές καὶ καθαρὸν τοῦ τρόπου, προιδῶν ὁ πλάσας λαμπρά τινα καὶ περικαλλῆ ἔσοπτρα καὶ κατάλληλα τῇ ὑποδοχῇ τῶν θείων ἐλλάμψεων ἔσομένους, ταῖς φωτοειδέσιν αὐγαῖς καὶ φαινοτάταις ἐνοπτρίσει τῶν θείων χαρίτων ἐκλεξάμενος ἀπεκληρώσατο.» Εἰς ἡμᾶς τὸναντίον, τοὺς χαμαὶ ἔρποντας καὶ τὸν χοῦν ἐσθίοντας, ἅτε ὄλως προστετηκότας τῷ θελήματι τῆς σαρκὸς καὶ ἐγκαλινδουμένους ταῖς ἀπάταις τοῦ κόσμου, τὰ τῆς διανοίας πτερὰ ὑπάρχουσιν ὑπεσταλμένα, διὰ δὲ τῆς ἰσχύος τῶν ἡδονῶν ὀσμήμεραι περιφέρονται καὶ κατασπῶνται. Ἐν ᾧ λοιπὸν ἐκεῖνοι οὐ μόνον τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ πάντα καταλείπουσιν, ἀλλὰ, καὶ τῶν οὐρανῶν αὐτῶν ἀετοῦ δίκην ὑπερανιπτάμενοι, παρίστανται τῷ θρόνῳ τοῦ Ἰψίστου, ἀκούουσι τῶν χερουβικῶν ὕμνων τοῖς νοεροῖς ὡσὶ τῆς κεκαθαρμένης καὶ ἀσπίλου ψυχῆς καὶ καταυγάζονται τὰ ἔμματα τῆς διανοίας ταῖς μαρμαρυγαῖς τῆς χάριτος ἐνούμενοι τῇ τρισσοφαεῖ μονάδι, ἡμεῖς οἱ ταλαίπωροι οὔτε κατὰ τὰς περιστεράς, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τοὺς χαμαιζήλους τῶν ὀρνίθων ἰσχύομεν διὰ τῆς πτήσεως νὰ διασχίζωμεν τὸν ἀέρα.

Τιμαλφές κειμήλιον τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας εἶναι αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς Πατριάρχας καὶ Μητροπολίτας, ἀξίους τῆς ἀγάπης καὶ τιμῆς τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ πιστοὺς αὐτοῦ ἀντιλήπτορας ἐν παντὶ ἔργῳ φιλοχρίστῳ καὶ ἐθνωφελεῖ. Πάντοτε φέρει διὰ στόματος τὸ χρυσοῦν αὐτῶν ὄνομα καὶ δὲν διαλείπει γινόμενος διαπρύσιος ἐπαινέτης τῶν ἀρετῶν, αἷς δορυφοροῦνται καὶ περιστέφονται. Τὰ γράμματα, ἅτινα παρὰ τούτων κομίζεται μετὰ πολυχρόνιον σιωπὴν ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ

¹⁾ Τιμήσομεν δὲ, ἐκ τε τῶν ἐνόνητων περιθάλλοντες διατελέσομεν καὶ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἰψίστου, τοὺς διηνεκῶς ὑμνοῦντας αὐτὸν καὶ τὴν ἀναίμακτον οὐσίαν ὑπὲρ ἡμῶν προσφέροντας, ὅπως ἔχοντες κἀκεῖνοι τὰ πρὸς ζωὴν αὐτάρκη, τῇ μελέτῃ τῶν θείων λογίων ὄλως προσκείσωνται καὶ καταρτίξωσι τὸν χριστιάνημον λαόν, οὐδαμῶς ἐμπλεκόμενοι τῇ φλυαρίᾳ τοῦ βίου καὶ ταῖς κοσμικαῖς φροντίσιν. «Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός, καὶ λίαν ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν.» Καὶ ὁ σοφὸς Σειράχ «φοβοῦ τὸν Κύριον καὶ δόξασον ἱερέα.» Νικολ. Μαυρ. Περὶ Καθηκόντων, σελ. 17.

ἰθωμανικοῦ στρατοπέδου καὶ ἀνά μέσον βαρβαροφώνων ἀλλοθρήσκων, παραβάλλει πρὸς εὐλαλον ἀηδόνα, ἥτις, μετὰ τὸν χειμῶνα τῆς σιωπῆς, ἐαρινὴν ἐπαφιεῖσα μελωδίαν, ἐγχείει ἀμύθητον ἠδονὴν εἰς τὰς ἀκοὰς καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Ἐπιστέλλων πρὸς τὸν σοφὸν Ἀλεξανδρείας Γεράσιμον, πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Δροσίθεον, πρὸς τὸν Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Μελέτιον, κ. λ. θαυμάζει τὸν χειμῶνα τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν χαρίτων, ὅστις τέθηλεν αὐτοῖς καὶ ἐπανθεῖ καὶ κομᾷ μυρίοις καρποῖς καὶ ἀποπνέει εὐωδίαν ἀθάνατον· προτρέπει αὐτοὺς ἵνα κατακόρως ὁμιλῶσι τῇ Ἀθηνᾷ καὶ ταῖς Μούσαις, ἐντρυφῶσι θεωρίᾳ φιλοσόφῳ, ἀφθόνοις δὲ ἀνιμήσεσιν ἐμφορῶνται τῆς ἐκεῖθεν ὑπερβλυζούσης χάριτος· ἐμπνέει αὐτοῖς θάρρος ἵνα μὴ κλίνωσι γόνυ πρὸς τὰ τῆς τύχης ἀντίστροφα· λιπαρῶς δὲ ἐπικλεῖται τὰς θεοπειθεῖς αὐτῶν εὐχὰς ὅπως παύσῃ ὁ Θεὸς τὰς τρικυμίας «αἷς ἀπὸ πολλοῦ χειμαζόμεθα οἱ οὐδενί πω λιμένι προσορμίσασθαι δυνάμενοι, καὶ κατευνάσῃ τὸν κλύδωνα, ὧ κάτω καὶ ἄνω περιφερόμεθα» καὶ ριπταζόμεθα καὶ μόνον οὐ καταντλούμεθα.» Οὗτοι δὲ πάλιν ἀντιγράφοντες ἐπιδαφιλεύονται αὐτῷ θερμοτάτας εὐχὰς, ἐκθειάζουσι τὸ θεοσεβὲς αὐτοῦ φρόνημα, ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸν καταφυγὴν ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ ρύστην ἐν τοῖς κινδύνοις τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῷ ἀποδίδουσιν ὃν αὐτὸς τοῖς προαπένειμεν ἔπαινον, ἀντιπροσαγορεύοντες αὐτόν, «τὸ ταῖς Μούσαις καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖςγε σοφίας ἀμωσγέπως ἀντιποιουμένοις λίαν ἐπέραστον λειμώνιον.»

Ὅσακις ἀκούει ὁ Μαυροκορδάτος, ὅτι οἱ κατ' ἀγροὺς Χριστιανοί, σπανίζοντες ἱερῶν καὶ ναῶν, οὐδὲ κατὰ τὰς πάνυ ἐορτασίμους ἡμέρας ἔχουσι νὰ ἀγιστεύωσι τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν, παραγγέλλει τοῖς οἰκείοις Ἱεράρχαις νὰ χορηγῶσιν ἄδειαν ὅπως ἡ θεία Εὐχαριστία τελεῖται ἐν σχεδίοις οἰκήμασιν, ἐὰν μόνον τὸ ἄχραντον σώζωσιν.

Οὐδὲν λυπεῖ τοῦ Ἐξ ἀπορρήτων τὴν καρδίαν μᾶλλον ἢ αἱ τοῦ κλήρου παρεκτροπαὶ καὶ καταχρήσεις. Πικρῶς ὀδυρόμενος καὶ αἵματι κλαίων, κατὰ τὴν παροιμίαν, ἀναφωνεῖ «ἄνω καὶ κάτω ἄγεται τὰ τῆς» Ἐκκλησίας καὶ φέρεται· ἡ δικαιοσύνη κατὰ γῆς κεῖται καὶ μονονουχὶ «τὰ λοίσθια πνέει· τὸ ἀπότομον καὶ ἀναιδὲς θριαμβεύει· ἡ θρασύτης» καὶ ἡ ἀμάθεια κατατυραννεῖ· τὰ δῶρα τὸν ἡττονα λόγον κρείττω ποιεῖ «καὶ αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν λογίων παρ' αὐτοῖς προτιμότερα κρίνεται.» Ὅσακις βλέπει Ἱεράρχας προθυμωμένους νὰ ἄρῳσιν ἐκ τοῦ μέσου τὰς

καταχρήσεις, εὐλογεῖ αὐτοὺς ὡς τιμίους ἐργάτας τῆς ἱερᾶς ἀμπέλου καὶ ἀτρύτους τῆς χριστιανικῆς ἀρούρας γεωργούς· παιανίζει καὶ διευφημεῖ τὰ νικητήρια τοῖς ἀγωνιζομένοις καὶ νικῶσι πόνῳ γενναίῳ· ἱκετεύει αὐτοὺς νὰ μὴ ἀρκῶνται εἰς τὴν ἐτέραν τῆς νίκης μοῖραν, τὴν τῶν κακῶν ἄρσιν, ἀλλὰ νὰ ἐπιμελῶνται καὶ τῆς ἐτέρας, τῆς ἀνανεούσης τὰ ἀγαθὰ· κατ' ἐξοχὴν δὲ νὰ προσέχωσιν ἵνα μὴ ἀγοράζωνται ἀντὶ ἀργυρίου τὰ χαρίσματα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, μηδὲ διανέμηται τοῖς πιστοῖς ἔλαιον ἀγοραῖον ἀντὶ μύρου. Ἄλλους τούναντίον Ἱεράρχας, νοσοῦντας νόσον ψυχῆς ἀγοραίου καὶ χυδαίας, καὶ δὴ τολμῶντας νὰ αἰτήσωσι παρ' αὐτοῦ ἀδίκᾳ καὶ ἄνομα ἐπ' ἀμοιβῇ, ὄνειδίζει ὅτι χαρίζονται τοῖς μεγάλοις καὶ τοῖς ἰσχυροῖς, ὅτι εἰς τὴν λαμπρότητα τῶν ἀνομημάτων μεμύκασι τὰ ὄμματα καὶ συγκεκλείκασι τὸ στόμα, καὶ οὐδὲ φωνὴν ἐπαίρονται, ἀλλὰ καὶ συμβόλαια ἀδικημάτων συνυπογράφουσιν, αὐτοὶ οἱ λεγόμενοι σκεύη τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἀληθείας ὀπαδοί. Αὐτὸς ὅμως οὐδέποτε θὰ σιωπήσῃ θεώμενος τὸ ψεῦδος εἰσρέον εἰς τὴν ἀλήθειαν· οὐδέποτε θὰ καθελκυσθῇ ὥστε νὰ ἄδῃ παρὰ χορδὴν, οὐδὲ ἐὰν δεήσῃ νὰ ὑποστῇ ἐξορίαν ἢ καὶ θάνατον· ἀλλ' αἰείποτε φανερός θὰ παρέρχηται εἰς τὸ μέσον, οὔτε καταινῶν, οὔτε συμπράττων ἐν οἷς ἂν βλέπῃ τοὺς ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ἐκτρεπομένους τῆς εὐθῆ καὶ κατ' ἴχνος τῶν θεσπεσίων Πατέρων φερούσης ὁδοῦ. Οὐδέποτε θὰ στέρξῃ ψυχὴν στασιάζουσαν τῇ γλώσσει, οὐδὲ λόγους ἀντιφθεγγομένους τῇ καρδίᾳ.

Τὸν εἰσηγητὴν καινοτομίας τινὸς Γεράσιμον, Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, μελιχίῳ τῷ τρόπῳ ἀναμιμνήσκει, ὅτι ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία οὐδεμίαν, οὐδὲ μικράν τινα ἀποδέχεται παραχάραξιν, οὔτε συγχωρεῖ νὰ κιβδηλευθῶσι καὶ νοθευθῶσι τὰ ἀνέκαθεν κάλλιστα καθεστῶτα. Ἢ ἐξ ἀρχῆς πεπηγυῖα ἐκκλησιαστικὴ ἀρμονία καὶ εὐταξία ὀφείλει ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων νὰ συντηρῆται ἀδιασείστως καὶ ἀπαρασαλεύτως· διότι καὶ σμικρὰ τις καινοτομία ἐὰν ἐμφιλοχωρήσῃ διὰ τῆς τοιαύτης εἰς νεωτερισμοὺς ἀδείας, τὰ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἅπαντος θὰ λάβωσι τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον τροπὴν. «Τῶν γὰρ μερῶν τοῦ οἰκοδομήματος παραρρυέντων, καὶ τὸ ὅλον » συναπορρεῖ καὶ διαπίπτει.» Πρὸς ἄλλον δὲ κακόγηρον ἀγιορίτην, ἐρινύσι πάσαις ἐξοιστρούμενον καὶ βλάσφημον κινεῶντα γλῶσσαν κατὰ τοῦ πλάσαντος καὶ ἀναπλάσαντος καὶ ἀνοίξαντος αὐτῷ τοῦ Παραδείσου τὰς πύλας δημιουργοῦ, γράφει ὀλίγα τινά, ἀλλ' ἀποτομώτερα, ἵνα καλῶσῃ

τὸ περιμανές αὐτοῦ καὶ τὸ ἔκφρον. Ἐν ἀδιαιρέτῳ, λέγει, κεῖται ἡ πίστις. Ἐὰν πιστεύῃ εἰς τὸ ἀψευδές τοῦ Κυρίου στόμα, ἅς αἰχμαλωτίσῃ σύνολον τὸ πνεῦμα καὶ ἅς ὑποταγῇ, οὐδαμοῦ οὐδὲν ἀντιλέγων. Ἐξ Ἰσου δὲ ἅς κατομολογῇ πάντα, ὅσα ἐδιδάχθη νὰ πιστεύῃ, μὴ τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο· διότι ταῦτα πάντα ἐπὶ μιᾶς ἐρείδονται ἀληθείας. «Ἐὶ ἀληθὴς ὁ
» τοῦ Δεσπότη λόγος, καὶ σέβου καὶ γέραιρε τὴν κοινὴν τῆς πίστεως
» διδάσκαλον, τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἧς οὐ κατισχύσουσι πύλαι
» ἄδου, ἣν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι χειραγωγουμένην ἀναμάρτητον ἴσμεν.»
Ἐὰν δὲ μὴ θελήσῃ νὰ καταδουλώσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ νοῦν ἔκφρονα, ἀντὶ
τοῦ φρυάττεσθαι καὶ βρενθύεσθαι καὶ κόπους παρέχειν ἑαυτῷ καὶ τοῖς
ἄλλοις, ἅς ἀπορραγῇ τοῦ μητρῶου κόλπου, ἅς πορευθῇ ψυχῇ καὶ σώ-
ματι ὅποι αὐτὸν κακοδαίμονες ἀπάγουσιν, εἴτε εἰς ἀθεότητα, εἴτε εἰς
ἄλλοπιστίαν, διότι ἀμφότεραι εὐθὺ φέρουσιν εἰς Γέενναν.

Ἄριστη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιστολῶν ὑπάρχει ὁμολογουμένως ἡ
πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεδρεύοντας Ἀρχιερεῖς, ἣν μετὰ πλεί-
στης ὠφελείας δύνανται καὶ νῦν νὰ μελετῶσι κληρικοὶ ἅμα καὶ πολιτι-
κοί. Ὁ τοῦ Φωτίου θιασώτης καὶ μιμητῆς Μαυροκορδάτος, μυρίας λαβῶν
ἐν τε τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ ἀφορμὰς νὰ ἐτάσῃ τὰ ἀφανῆ τῆς
ἀνθρωπίνης καρδίας ἐλατήρια, ἐκτίθησιν ἀψιμυθίωτον τὴν ἀλήθειαν καὶ
ὑποδεικνύει εἰς οἶον ὄλεθρον κινδυνεύει νὰ ὠθήσῃ ἔθνος καὶ Ἐκκλησίαν
ἢ τε ἔκθεσμος ὑπερφιλαυτία καὶ ἢ ἀσύγγνωστος παντελῆς ἀκηδία.
Πάντες, λέγει, καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ, λαλοῦντες πάμπολλα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ,
θηρώμεθα τὴν εὐνοίαν τοῦ πλήθους· ἀλλ' ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς τοῦ
κοινοῦ προνοίας, ἀποβλέπομεν εἰς σκοπὸν ἰδιαίτερον· προτιμῶντες δὲ τὰς
οἰκείας χάριτας καὶ ὠφελείας, πορίζομεθα ταύτας καὶ ἐκτρογῶμεν τὸ
κοινόν. Διὰ τοιούτων ὅμως μηχανημάτων τὰ κοινὰ ρήγνυνται, σκεδάν-
νυνται, οἴχονται, ἀπόλλυνται καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ συναπολλύμεθα σχετλίως.
Ἐν ᾧ πλέομεν ἐν νηΐ, ὑπὸ βιαίων συναρπασθείσῃ ἀνέμων, ἕκαστος ἐν-
τὸς αὐτῆς ἐπισκευάζεται ἴδιον κατάλυμα· ἀντὶ δὲ τοῦ συναγωνίζεσθαι
τοῖς συμπλέουσιν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας, ἀσχολούμεθα καθ' ἕκαστον, οὐδα-
μῶς ἐννοοῦμενοι, ὅτι μετ' ὀλίγον κοινῇ θὰ συμποντωθῶμεν. Ἄλλοι πάλιν,
τὴν ἐτέραν τρεπόμενοι ὁδόν, οὐδεμίαν ἔχουσι πρόνοιαν τῶν ἐπὶ μέρους,
ἀλλ' ἐπιμελοῦνται μόνον τοῦ κοινοῦ, ἀγνοοῦντες, ὅτι τὸ μὲν κοινόν συμ-
πληροῦται τοῖς μέλεσι καὶ διασώζεται ἐφ' ὅσον σώζει τὰ μέλη, τὰ δὲ

μέλη τῷ κοινῷ διατηροῦνται ἐφ' ὅσον συνέχει καὶ συνίστησιν αὐτὰ τὸ κοινόν. Δυσχερὲς βεβαίως εἶναι τὸ ἀποφεύγειν τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὰς ἀκρότητας καὶ εὐρίσκειν τὸ χρυσοῦν μέσον· ἀλλ' οὔτε ὑπὸ ἀμεριμνίας πρέπει νὰ ἠττώμεθα, οὔτε ὑπὸ φιλαυτίας. Ὅπου δὲ τὸ κοινὸν συγκροτεῖται οὐ περὶ ἐπικλήρων καὶ προσκαίρων, ἀλλὰ περὶ αἰδίων καὶ ἀθανάτων, ἐκεῖ ὀφείλουσιν οἱ Ἀρχιερεῖς διὰ πάσης ἐντρεχείας καὶ ἐκτενείας νὰ προσέχωσι « τοῖς θεοῦσι καὶ τοῖς ἀρμόζουσι, τὰ τε κοινὰ περὶ πλείστου τιθέμενοι, καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ὡς περὶ παντός τὸν λόγον ποιούμενοι, καὶ μηδέποτε παρορῶντες τὴν τοῦ Χριστοῦ ναῦν τοῖς κύμασι ποντομένην, μηδὲ τοὺς πλωτῆρας, ἀλλ' ἀμφοτέρους εἰς τὸν λιμένα καταγόντες εὐσεβεστάτα καὶ ἀνδρειότατα.

Μνημονεύων τοῦ Μαυροκορδάτου ὁ πολὺς Εὐγένιος, ὡς δεινοῦ φιλοσόφου καὶ δαιμονίου πολιτικοῦ ἀνδρός, λέγει ὅτι « ἔργον ἂν εἴη κριῖναι, πότερόν τις ἄρα ἐπ' αὐτῷ, τὸν ἐν τοῖς φιλοσοφοῦσιν οὕτω πολιτευσάμενον, ἢ γοῦν τὸν οὕτως ἐν τοῖς πολιτευσαμένοις φιλοσοφήσαντα » τάξειε πρότερον.»¹⁾ Τὸ δίκαιον τοῦ ἐπαίνου ἀνομολογοῦσιν οἱ διεξιόντες ἅμα μὲν τὰς πολιτικὰς καὶ φιλικὰς τοῦ ἀνδρός ἐπιστολάς, ἰδιοχείρους τε καὶ μὴ, ἅμα δὲ τὰ προμνημονευθέντα φροντίσματα, καὶ ἰδίως τὰ κεφάλαια « περὶ ἀνοχῆς, περὶ πολιτικῆς φρονήσεως, περὶ θήρας εὐνοϊῶν, περὶ θεραπείας τῶν συνήθων τοῖς δυνάσταις, περὶ ἐχεμυθίας, περὶ τοῦ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἀρετὴ γρήζει περικαλυμμάτων, περὶ τοῦ ὅπως δεῖ τοῖς κρατοῦσιν ὁμιλεῖν, περὶ τῆς ἐν καιρῷ σιωπῆς καὶ ἀποχῆς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, περὶ ἀρχῆς καὶ ἀρχόντων, » κ. λ. Οὐδεὶς τῶν τότε ὁμογενῶν ἔλαβε πολιτικῶν πραγμάτων μείζονα πεῖραν ἢ οὗτος « καὶ διὰ τὴν ἐντευξίν τῆς διηνεκοῦς ἱστορίας, τῆς κοινῆς διδασκάλου, καὶ διὰ τὴν αἰσθησίν τῆς ποικίλης ἀνωμαλίας, τῆς ἀγγιστρόφου τύχης καὶ τῆς παντοδαπῆς συμφορᾶς. » Ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἐπιστολαῖς ὁ Μαυροκορδάτος φαίνεται οἷος ὁ Δίκαιος ἀνὴρ παρὰ Πλάτωνι καὶ ἡ ἔνσαρκος φρόνησις· ἡ δὲ πολιτεία αὐτοῦ ἀποδείκνυται στάθμη καὶ κανὼν ἀπάσης ἀρετῆς, διότι οὐδὲν οὐδέποτε πέπονθεν οὔτε ἀφιλόσοφον οὔτε ἀπρόσχορδον τῇ ἑαυτοῦ μεγαλοφυγίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς παθήμασιν ἔχαιρε φιλοσοφῶν.

¹⁾ Λογική, Ἰδ. Εἰσχωρήν. σελ. 43.

Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν ὁ Ἰάκωβος Ρ. Νερουλὸς παρατηρεῖ μετὰ λύπης, « ὅτι ὁ τὰς ἐπιστολάς » ἐκδοὺς παρέλιπε πολλὰ χωρία, ἐν οἷς ὁ Μαυροκορδάτος, ἀποτεινόμενος » πρὸς τοὺς ἐξαιρέτους αὐτοῦ φίλους, ἰδιαιτέρως δὲ πρὸς τὸν Δοσίθεον, » Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, ἀπέκάλυπτε τὸ κατὰ τῶν δυναστευόντων » τὸ ἔθνος αὐτοῦ μῖσος καὶ τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως. » Ταύτην μὲν τὴν ἔλλειψιν, οἰκτρὰν οὖσαν καθ' ἑαυτήν, ἔχομεν δι' ἐλπίδος ὅτι θὰ Θεραπεύσωσιν οἱ περὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ πατρῷα φιλοτιμότατοι ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιοι, ἅμα εὐμοιρήσαντες νὰ εὔρωσι χειρόγραφον πληρέστερον τοῦ μαυροκορδατείου. Ἰπάρχουσιν ὅμως ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς νύξεις καὶ σαφεῖς φράσεις, ἀρκούντως ἀποδεικνύουσαι, ὅποσον ὁ ἀνὴρ εἶχε φιλοσοφήσῃ-περὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ἔθνους πρὸς τοὺς δυναστεύοντας, καὶ ὅποσον εἶχε ρυθμίση τὴν πολιτείαν αὐτοῦ πρὸς τὴν σιδηρᾶν ἀνάγκην, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν βλέπων ἐπικρεμάμενον τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ ξίφος τὸ ὀθωμανικόν. Ἴσως διαπορούμενοί τινες ἐρωτῶσι, τί παθὼν ὁ Ἐξ ἀπορρήτων δὲν ἠρκέσθη εἰς ὅσας ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔχει εὐχὰς, συνέταξε δὲ αὐτὸς ἰδίαν εὐχὴν ἑωθινὴν καὶ ἑτέραν ἑσπερινήν. Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἐμβριθὴς ὢν φιλόσοφος καὶ ἐμπειρότατος πολιτικός, ὑπ' ὄψει ἔχων τοὺς ἀδιαλείπτως περιστοιχίζοντας αὐτὸν κινδύνους, πλεονάκις δὲ λαβὼν πείραν τῆς τύχης, ὅτε μὲν ἤδιστα « σαινούσης καὶ προσηνῶς μειδιώσης, ὅτε δὲ στυγναζούσης καὶ πάντως ἀπεσκληκυίας, » ἠπίστατο εἶπερ τις ἄλλος τί ὄφειλε νὰ αἰτῇ τὸν δημιουργόν. Ἐξεγειρόμενος τοῦ ὕπνου ἠύχετο πρὸς τοῖς ἄλλοις « ὀδήγησον » ἡμᾶς ταῖς λαμπηδόσι τῆς θείας σου ἐπιπνοίας πρὸς κρίσιν ἀληθοῦς τε » καὶ ψεύδους, πρὸς ἀποδοχὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ πρὸς φυγὴν τῶν φαύλων, » πρὸς αἵρεσιν τῶν ἐπωφελῶν καὶ ἀπροδοκίμασίαν τῶν ἐπιβλαβῶν· ὅτι » δίχα τῆς θείας σου φωταγωγίας πάντως τυφλώττοντες, οὐκ ἔχομεν » ἀνακρῖναι οὔτε ἐν τοῖς στοχασμοῖς τὸ ἀληθές, οὔτε ἐν ταῖς πράξεσι τὸ » καλόν, οὔτε ἐν τοῖς αἵρετοῖς τὸ λυσιτελές, ἀλλὰ τοῖς τῶν πραγμάτων » προσχῆμασιν ἀπατώμενοι, μυριάκις πλημμελοῦμεν. Ἐγειρον οὖν τὸν » μὲν νοῦν ἡμῶν πρὸς κατάληψιν τῶν ἀναγκαίων, τὴν δὲ γλῶσσαν πρὸς » ὑπαγόρευσιν τῶν χρησίμων. . . . Φύλαξον ἡμᾶς Κύριε ἀπὸ ἐπιβουλῆς » ἐχθρῶν, ἀπὸ αἰφνιδίας λύμης καὶ πτώσεως, ἀπὸ συκοφαντίας πονηρῶν, » ἀπὸ ὀργῆς τυράννων, ἀπὸ διαβολικῶν πειρασμῶν καὶ ἀπὸ παντὸς ἀνιστοῦ

«φρούρησον ἡμᾶς . . . » Κατακλινόμενος δὲ πάλιν ἠὺχαρίσται λέγων
«ἀνυμνοῦμέν σε ὁ Θεός, ὅς οὐ παρέδωκας ἡμᾶς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν
«ἀδίκων, οὔτε ζημίαις καὶ λύπαις καθυπέβαλες τοὺς ἀναξίους ἡμᾶς,
«ἀλλά, τῇ ἐξ ὕψους δυνάμει περιζωσάμενος, ἀπὸ πολλῶν κακῶν καὶ
«ἀνιαρῶν ἡμᾶς ἀφήρπασας καὶ ἔσωσας ἡμᾶς, ἀγαγὼν ἀβλαβεῖς εἰς τὴν
«τῆς ἐνεστῶσης νυκτὸς ἡσυχίαν καὶ ἀνεσιν.»

Πρὸς φίλον, συγχαίροντα αὐτῷ ἐφ' ᾧ ἔλαβε παρὰ τοῦ Σουλτάνου
μεγάλῳ ἀξιώματι, ὁ Μαυροκορδάτος ἀντιγράφει λέγων, ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι
τέρπονται καὶ ἐμφανίζουσι τὴν πρὸς ἑαυτὸν εὐνοίαν, αὐτὸς δὲ εἶναι ὄλος
φροντίς, ὄλος ὄρρωδία καὶ φόβος· φροντίζει μὲν πῶς νὰ διαχειρισθῇ
καλῶς τὸ διαπιστευθὲν αὐτῷ ὑπουργημα· ὄρρωδεῖ δέ, μήπως, παρακρου-
σθεῖς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὸν κρατοῦντα ζήλου, προσκρούσῃ Θεῷ, ἢ παρα-
δραμῶν ἐν τισὶ τὴν τοῦ ἀρχοντος γνώμην διὰ τὴν εἰς Θεὸν εὐσέβειαν,
διεγείρῃ καθ' ἑαυτοῦ, τὴν ἐκείνου ὀργήν. «Ἀμφίκριμνά γὰρ τὰ πολλὰ
«τῶν ἐν πολιτεύμασιν ὑπουργημάτων, καὶ λίαν δὲ ἐπικίνδυνα, ὅταν τις
«δουλεύῃ ἀλλοφύλοις.» Τούτου ἕνεκα εὐχῶν μᾶλλον χρῆζει ἢ ἐπισολῶν
συγχαρητηρίων.

Φίλος τοῦ Μαυροκορδάτου, κελευσθεῖς νὰ ἐξετάσῃ δεκαετίαν ὄλην
βασιλικῶν ἀναλωμάτων καὶ καταγγείλῃ τοὺς τετολμηκότας τὸν σφετε-
ρισμόν, ἀπορραθυμεῖ πρὸς τὴν ἐγχείρησιν, κάλλιστα εἰδῶς, ὅτι οἱ φθο-
ρεῖς τῶν κοινῶν χρημάτων ἔχουσι μεγάλην ἐν τῇ πολιτείᾳ δύναμιν,
εἶναι ἰκανώτατοι νὰ ἀποκρύψωσι τὸ ἀδίκημα διὰ τοῦ μεγέθους τοῦ ἀξιώ-
ματος, ἔτοιμοι δὲ καὶ λίαν δεξιοί, ἅμα κατηγορηθέντες, νὰ ἀπολογηθῶσι
καὶ τρέψωσι τὴν τοῦ Σουλτάνου ὀργήν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῶν κατηγο-
ρηκότων. Ὁ Μαυροκορδάτος συμβουλεύει τούτῳ νὰ ἀποφύγῃ, εἰ δυνατόν,
ἀνατεινόμενος ἀνεπιτηδειότητα πρὸς τὸ ἔργον· ἀλλ' ἐὰν ἀδιάδραστος
ἐπίκειται ἀνάγκη, ἅς ἀπαλλάξῃ ἐν μέρει ἑαυτὸν τοῦ ἐντεῦθεν ἀναφρο-
μένου μίσους, μερίζόμενος τοῦτο τῇ μετουσίᾳ καὶ τῇ μετοχῇ τῆς ἀνάγ-
κης. Ἄς αἰτήσῃ λοιπὸν κοινωνοὺς καὶ συναρωγοὺς ἐν τῷ δυσχερεῖ καὶ
κοπῶδει ἔργῳ τοὺς ἰσχυροτάτους καὶ δυνατωτάτους, ἵνα πλείοσι μὲν
κοινωθῇ τὸ λειτούργημα, ἐκάστῳ δὲ ἐλαττωθῇ ἢ παρὰ τούτου βλάβη
καὶ λύπη.

Ἔτι σπουδαιότεραι εἶναι αἱ παραινέσεις, ἅς ἐπιστέλλει πρὸς φίλον
χαλεπῶς ἔχοντα καὶ ἀθυμοῦντα, ὅτι προσεκλήθη νὰ συμμετάσχῃ τῆς

ἀρχῆς, ἀγνοοῦντα δὲ τίνι μεθόδῳ καὶ μηχανῇ νὰ ὑπερνικήσῃ δεινὸν ὀλέθριον καὶ ἀρέσῃ τοῖς Τούρκοις. Ἐν πρώτοις ἀναμιμνήσκει αὐτὸν ὁ Μαυροκορδάτος ὅτι «ὁ χρονίζειν εἰδῶς οἶδε καὶ κυριεύειν.» Καὶ ἀληθῶς ὁ χρόνος τίχτει πολλάκις συνδρομὴν πραγμάτων ἀπρονοήτων, νῦν μὲν εἰς σωτηρίαν καὶ εὐτύχημα τῶν τέως δυστυχούντων καὶ ἀπεγνωκότων, νῦν δὲ εἰς ἐξώλειαν καὶ καταστροφὴν τῶν κατ' ἔμφασιν εὐτυχούντων καὶ ἄγαν τοῖς ἀγαθοῖς ἐπαιρομένων. Πρώτην λοιπὸν θεραπείαν συνίστησιν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς γενναιότητος· ἑτέραν δὲ τὴν ἀπὸ τῆς περιφρονήσεως τῶν ἀντιπιπτόντων· περιφρονεῖ δὲ αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν διὰ τῆς περνοσίας γίνηται τούτων ἐγκρατῆς, οὐδαμῶς ὀκλάζων, οὐδ' εἰς γόνυ κάμπτων. Ἀνάγκη ὑπάρχει αὐτῷ νὰ προσποιῆται ἀναισθησίαν πρὸς ἔνια τῶν παρὰ τοῦ τυράννου κακῶν· νὰ λέγῃ, ὅτι ἀπολαύει εὐεργετημάτων καὶ ὁπότεν λαμβάνῃ πληγὰς παραλόγως καὶ ἀδίκως· νὰ ἐξυμνῇ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς περιουσίας ὡς λύτρα ζωῆς, καὶ νὰ ὁμολογῇ χάριτας ὑπὲρ αὐτῆς σωζομένης· νὰ ἀποκαλῆ τὰ μὲν δεσμὰ καὶ τὴν φυλακὴν σβεστήριον μίσους ἐχθρῶν, τὴν ὑπερορίαν ἀνάπαυλαν, τὴν δὲ φυγὴν στέρησιν βασκαιόντων ὀφθαλμῶν· ἐνί γε λόγῳ, διὰ παντὸς τεχναζόμενος καὶ καινοτομῶν νὰ τιθῆ τοῖς λυπηροτάτοις πράγμασι τὰ κάλλιστα τῶν ὀνομάτων, καὶ κακῶς πάσχων νὰ κηρύττῃ ὅτι εὐηργέτηται. Ὅταν ὁ ὀθωμανὸς ἀρχὼν νοήσῃ ὅτι ὁ φίλος, καὶ ἀδικούμενος, εὐγνωμονεῖ καὶ εὐνοεῖ, θὰ διανοηθῆ, ὅποιος θὰ ἀπέβαινεν οὗτος εὐεργετούμενος· θὰ διατεθῆ εὐμενέστερον καὶ θὰ ποιήσῃ ἀρχὴν τοῦ εὐεργετεῖν. Ἔργον φρενήρους ἀνδρός εἶναι νὰ φαίνεται ἀναισθητῶν καὶ ἀνοηταίνων, νὰ θεραπεύῃ τοὺς ἀπεχθῶς ἔχοντας ἵνα μὴ βλάπτωσι μειζόνως, νὰ ἀπέχῃται τῶν ἀκροτήτων καὶ ἐπιζητῆ τὸ μέτριον ἵνα μὴ τοῖς πᾶσιν ἀποκαλύπτῃ τὴν ἐνδομυχοῦσαν διάθεσιν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καθόλου κλεψίνους· ὑφορᾶται πάντα, μάλιστα δὲ τὰ μετὰ περιεργίας ἐσπουδασμένα καὶ τὰ μετὰ φιλοτιμίας ἐκπεποιημένα· τούτου ἕνεκα συμβουλεύεται ὁ φίλος νὰ τηρῇ ἀνέκδοτον καὶ ἀκοινώνητον τὸ ἐμφωλεῦον πάθος. «Καθ' ἅπερ γὰρ ἀσθενὴς στόμαχος ἐρυγγάνων προδίδωσιν ὅτι ἂν φάγῃ,» καὶ κοῦφος ἄνθρωπος τὸ λυποῦν ἐρευγόμενος, ἀλώσιμος γίνεται, καὶ «μάλιστα τοῖς παρεδρεύουσιν ὠτακουσταῖς, τοῖς πειρωμένοις ὁμοιοπαθείᾳ» καὶ συνοδουρμῷ, ἅτε δελεάσμασιν, ἄγρας ἐγκρατεῖς γενέσθαι.»

Ἐὰν πᾶσαι αἱ ἄλλαι τοῦ Μαυροκορδάτου πολιτικαὶ ἐπιστολαὶ ἐξηφανίζοντο, θὰ ἤρκει μόνη ἡ πρὸς τὸν Ἰάκωβον νὰ διατρανώσῃ τὴν περὶ τὰ πολιτικὰ τοῦ ἀνδρὸς πείραν καὶ περίνοιαν, χρησιμεύσῃ δὲ ὡς ἐλεεινὸς τῆς δυστυχούσης Ἑλλάδος στεναγμὸς καὶ διαρκῆς διαμαρτύρησις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, συνερχομένου βαθμηδὸν διὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῶν φώτων εἰς συναίσθησιν δουλείας ἀφορήτου καὶ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἑαυτοῦ ἀξιοπρεπείας. Τὴν ἀθλιότητα τοῦ αὐλικοῦ βίου, τὴν ἀγερωχίαν, ἀχαριστίαν, ἐμπάθειαν καὶ κτηνώδη βλαχίαν τῶν ὀθωμανῶν ἀρχόντων καὶ τὰ παθήματα τοῦ Ἑλληνοσ περιγράφει ὁ Ἐξ ἀπορρήτων μετ' ἀπαραμίλλου ἀκριβείας ὡς ζωγράφος μιμηλὸς καὶ εὐφάντασος ποιητής, οὐδαμῶς ἀπὸ τῆς ἀληθείας παρεκκλίνων, συγκινῶν δὲ τοὺς ἀναγνώστας εἰς συντριβὴν καὶ εἰς δάκρυα. Οἱ κρατοῦντες, λέγει, εἶναι ἀδικοὶ, ὑπερόπται, ὑποπτοὶ, ὑπερήφανοὶ, ἀνηλεεῖς, καὶ παντὶ κακίας εἶδει κατειλημμένοι· προσφέρονται ἀπηνῶς τοῖς ὑπουργοῦσι, πικρῶς παιδεύουσι τὰ ἐλάχιστα τῶν ἀμαρτημάτων, κηρύττουσι δὲ τοὺς δυστυχεῖς τούτους αἰτίους ὧν περ αὐτοὶ ἐξ οἰκείας ἀβουλίας χειρίζονται κακῶς. Ὁ Ἕλληνας, ὁ μετὰ πολλῆς εὐθύτητος καὶ ἐτοιμότητος τὰ προστεταγμένα ἐκτελῶν καὶ τοῖς ἐντειλαμένοις δόξαν περιάπτων, οὔτε ἀμοιβὴν ἀπολαμβάνει οὔτε ἔπαινον. Ἡ δὲ κατὰ τῶν ἀλλογενῶν περιφρόνησις αὐτῶν ὑπάρχει ἀφόρητος, διότι, θηλάζοντες ἅμα τῷ μητρῷ γάλακτι τὸ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς μῖσος, ἐπιζητοῦσιν ὕβρεων ἀφορμὰς, κυνῶν δίκην ρινηλατοῦσι προφάσεις τιμωριῶν καὶ ἐκχέουσι τὸν ἰὸν ἐπὶ ψευδέσι διαβολαῖς. Ὁ ταλαίπωρος Χριστιανός, ὁ διὰ πολλῶν ἰδρώτων τε καὶ πόνων τιθασσεύσας ἓνα τῶν ἀγρίων τούτων, βλέπει ἀδοκῆτως τὴν πτώσιν ἢ καὶ τὸν βίαιον αὐτοῦ θάνατον καὶ κλίνει τὸν αὐχένα εἰς νέον καὶ ἀήθη δεσπότην. Καὶ αὐθις δέ, πρὶν εἰσέτι ἀναπνεύσῃ, ὄρα καὶ τοῦτον πίπτοντα πτώσιν ἐξαισιον, ἕτερον δὲ ὑπείσεργόμενον καὶ μετ' ἐκεῖνον ἄλλον. Τὸ πέλαγος τῶν δεινῶν ἀχανές· ἡ ναῦς κυμαίνεται ἀνερμάτιστος· ὁ τῆς ἀρχῆς πόλος ἀστατεῖ· ἡ τῆς φρονήσεως μαγνητὶς μένει ἀνενέργητος· ὁ τῶν ὑφάλων καὶ τῶν σκοπέλιων κίνδυνος ὑπάρχει διηνεκῆς· τὰ ἰστία διαρρήγνυνται ὑπὸ πνευμάτων ἐναντίων· ἡ τοῦ βίου ἀγκυρα μικροῦ δεῖν ἐκκόπτεται, φόβος δὲ καταλαμβάνει τοὺς ἀθλίους μὴ γένωνται ὑποβρύχιοι. « Ἐν τοιούτοις δεινοῖς Θεῷ μόνῳ τὰς ἐλπίδας ἀναρρίπτομεν. »

Πικρά ὅμως ποτήρια ἔδωσαν τῷ Μαυροκορδάτῳ νὰ ἐκπύη οὐ μόνον Ἑῶροι, ἀλλὰ «τὸ παλαμναῖον γένος τῶν φθονερῶν καὶ τῶν ἀχαρίστων, «οἱ τῆς φιλίας αὐτόμολοι καὶ δραπέται καὶ τοῦ φίλου Διὸς ἐχθροί,» ὡς μαρτυροῦσιν αἱ πλείστα τῶν ἐπιτιμητικῶν ἐπιστολῶν. Ἰδιαῦτα ἐξ ὁμογενῶν βασκάνων παθήματα ἀναλογιζόμενος ὁ Εὐγένιος ἔγραψε περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου «οἴου, φεῦ, καὶ ἡλίκου ἀνδρός! φεῦ ὡς ἀνάξια παθόντος, καὶ ὅσῃν μὲν τὴν εὐκλειαν, ὅσον δὲ τὸν μετὰμελον, ὅσον δὲ τὸν πόθον καταλελειπότης καὶ αὐτοῖς τοῖς δράσασιν!» Ὁ εὖ γεγονώς καὶ ὄντως ἐλευθέριος ἀνὴρ ἐφύλαττε μὲν διὰ παντός μεγίστην καὶ τῶν ἐλαχίστων εὐεργετημάτων τὴν μνήμην καὶ ἐπετήρει τὸν καιρὸν τῆς ἀμοιβῆς, ἀρχὴν πρεσβεύων γενναιοτάτην, ὅτι «τοῖς μεγάλωροσι τὰ μὲν «μεγάλα διδόμενα, μικρά, τὰ δὲ μικρά λαμβανόμενα, μεγάλα φαίνεσθαι «πέφυκεν.» ἐμέτρει ὅμως καὶ τὴν φιλίαν τῶν ἄλλων τῇ ἐν τῇ ψυχῇ διαθέσει καὶ τῇ δι' ἔργων ἐπικαίρῳ διατρανώσει, οὐχὶ δὲ τοῖς διὰ τῶν χειλέων κομψεύμασι καὶ ταῖς ἐν τοῖς γράμμασι θωπείαις. Ἄλλ' ὡς ἐκμανθάνει καὶ ἐξακριβοῖ ὁ χαλκεὺς τὴν φύσιν τοῦ χαλκοῦ, ὁ χρυσοχόος τὴν ιδιότητα τοῦ χρυσοῦ, καὶ πᾶς τις τῶν τεχνιτῶν τὴν ιδιότητα τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου, οὕτω καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ σταδίῳ μυρίους εὐεργετήσας, ἐκ τῶν ἰδίων παθημάτων ἔμαθεν, ὅτι οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων μετροῦσι τὰς φιλίας πρὸς τὴν χρείαν· καὶ ἀνάγκης μὲν τινος προκειμένης, ἐπιδείκνυνται πρὸς τοὺς ὑπηρετοῦντας αὐτοῖς εὐνοίαν πολλήν· ἐκείνης δὲ πεπαυμένης, οὐδὲ προσβλέπουσιν εἰς αὐτούς, ἀλλὰ, καθάπερ οἱ διψῶντες, ἐμπορηθέντες ὕδατος, στρέφουσι τὰ νῶτα πρὸς τὰς πηγὰς, οὕτω καὶ ἐκεῖνοι, τὴν χρείαν ἐκπληρώσαντες, ἀπορρίπτουσι χαμαῖ τὰ ὄργανα, ὧν τέως ἐποιοῦντο χρῆσιν· τὸ δὲ πάντων δεινότατον, πολλάκις καὶ μισοῦσι σφόδρα τοὺς εὐεργέτας καὶ πειρῶνται νὰ ἐπικρύψωσι τὴν ἀχαριστίαν, μυρία κατὰ τῶν εὐεργετηκῶν διαπλάττοντες καὶ συκοφαντοῦντες αὐτοὺς ἀναιδῶς καὶ οὐδὲν ἤττον τῶν ὀφειλετῶν, ὅσοι, λαβόντες χρήματα, δὲν ἔχουσι μὲν νὰ ἀποτίσωσιν αὐτά, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν τὴν χάριν οὔτε ἀποδίδοντες οὔτε ὁμολογοῦντες, ποθοῦσι τοῦ χαρισαμένου τὴν ἐξώλειαν.

Σωκρατικὴ ὄντως εἶναι ἡ ἀνεξικακία, ἡ πραότης, ἡ φιλάνθρωπος διάθεσις καὶ ὁ μειλίχιος τρόπος, δι' οὗ πειρᾶται νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος ἀνδρας ὅσον λογίους, τοσοῦτον ἀχαρίστους, ἵνα

μὴ τοὺς στερήσῃ τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ. «Τὸ μὲν οὖν ἄχρι δεῦρο μετ' ἐπεικειίας ἔτοιμον εἰς τὰς χρείας ἔστω τῆς ἐμῆς πραότητος καὶ ἀνεξικακίας· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ νῦν ραθυμία καὶ ἀμέλεια κύημα καὶ θρέμμα τῆς ἀγνωμοσύνης αὐτῆς. Ἴστω δέ, ὡς, εἴτε ἐκ φύσεώς ἐμοὶ προσεῖη, εἴτ' ἀπὸ τῆς τροφῆς μοι φιλοσοφίας, τὸ ἐπανιέναι ραδίως ἐπὶ τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ τούτῳ μόνον ἠγοῦμαι Θεῷ προσομοιοῦσθαι, ὃ τέλος ὑπάρχει φιλοσοφοῦσιν. Ἔργον οὖν αὐτῆς, εἰ βούλοιτο, ἀποσοβῆσαι τὰ ἐπιπροσθούντα κωλύματα, καὶ πάλιν ἔξει με λαμπρότατα βοηθοῦντα καὶ συναντιλαμβανόμενον ἀνδρείοτατα.»

Ἐνίοτε ὁ Ἐξ ἀπορρήτων, ὑπὸ δικαίας ἐλαυνόμενος ἀγανακτήσεως ἐφ' οἷς πάσχει ἀναξίους, ἐκφέρει περὶ τῶν ἀνθρώπων γνώμην δριμυτέραν τοῦ προσήκοντος, παραχρῆμα δὲ ἐπανερχεται ὁ κατ' ἐξοχὴν συγγνωμονικὸς ἀνὴρ εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἠπιότητα καὶ διὰ χαρίτων ἀνταμείβει τὰ πλημμελήματα. Τοὺς ἀνθρώπους εὐρίσκει ἄρπαγας ὡς ἰέρακας, πονηροὺς ὡς ἀλώπεκας, ἀσελγεστέρους κυνῶν, βροωτέρους λύκων, δειλοτέρους λαγῶν, ὑπερηφανωτέρους ταῶν, φιλαύτους, ἀφίλους, αἰσχροκερδεῖς, φθονερούς, μνησικάκους, ἀχαρίστους, παμμιγῆ κακίας ἀπάσης ἐνδαιτήματα. Φιλανθρωπεύεται περὶ αὐτοὺς ὁμως· «εἰ γὰρ ἀξιάγαστος ἢ τοῖς ἀξίοις ἐνεργουμένη εὐποιΐα, καίτοιγε ὀφειλομένως ἀποδιδόμενη, πόσω γε θαυμαστὴ καὶ ἀξιέπαινος ἢ πρὸς ἀναξίους πρασσομένη ἀγαθοεργία καὶ εὐεργεσία, ἐν ἑαυτῇ καὶ τῷ πεποιηκότι τὸ μεγίστιμον ἔχουσα καὶ φυλάττουσα, ἀλλ' οὐκ εἰληφυῖα τοῦτο παρὰ τοῦ εὖ παθόντος.»

Ὅπόσον ἐγκρατὴς ἦτο ὁ Ἐξ ἀπορρήτων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ὅπόσον ἐντριβὴς τὰ πολεμικά, ἐκ περισσοῦ καταδεικνύουσιν αἱ εὐάριθμοι μὲν, σπουδαιόταται δ' αὐτοῦ ἐπιστολαὶ αἱ διηγηματικαί. Συντεταγμένοι οὔσαι ὑπὸ μάρτυρος αὐτόπτου, διὰ παντὸς τοῖς βεζυρίοις συστρατευομένου, πολλὰ τῷ σώματι κακοπαθήσαντος καὶ οὐχὶ ἅπαξ κινδυνεύσαντος, ἱστοροῦσι τὰς παρὰ τὸν Δούναβιν ναυμαχίας καὶ τὰς περὶ τὸ Βελιγράδιον καὶ Πετερβαραδῖνον πεζομαχίας πολλῶν τοῦ Ἀμμήρου ἀκριβέστερον καὶ λεπτομερέστερον. Ὁ φιλαλήθης ἱστορικὸς γίνεται ἐνιαχοῦ καὶ ποιητὴς, καθάπερ ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πολιορκίας τῶν Πλαταιῶν. Αἱ ἐκατέρωθεν παρασκευαὶ καὶ προελάσεις, αἱ

ἀναζυγαί καὶ αἱ καταζυγαί, αἱ στρατοπεδεύσεις καὶ αἱ ταφρεῖαι, τὰ ποικίλα στρατηγήματα καὶ μηχανήματα, αἱ καταλήψεις καὶ ὀχυρώσεις ἐπικαίρων χωρίων, αἱ ἐπιβάσεις καὶ ἐπιβολαί, ἢ τῶν ἐπιτιθεμένων θηριωδία, ἢ ἐκ τῶν ὀπλων καταστροφή, οἱ ὀλολυγμοὶ τῶν πιπτόντων, οἱ ὀλοφυρμοὶ τῶν πηρουμένων, ὁ ἀλλαγμὸς τῶν διωκόντων, ἢ τῶν φευγόντων, βοή καὶ ἀπόγνωσις, τὰ μυριόμορφα τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐλεεινότητος εἶδη, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἢ ἀπλότης καὶ τὸ γοργὸν τῆς ἀφηγήσεως ἀποδεικνύουσι τὰς διηγηματικὰς ἐπιστολάς σχεδὸν εἰπεῖν ἐμψύχους καὶ μονονουχὶ λαλούσας εἰκόνας. Καὶ δι' ἕτερον δὲ λόγον εἶναι αἱ ἐπιστολαὶ θαυμασμοῦ ἄξια, ὅτι ὁ Ἰῆξ ἀπορρήτων ἔγραψεν αὐτάς ἐν ὑπαίθρῳ, ἐπὶ τυμπάνων, συναυλιζόμενος τοῖς Ὀθωμανοῖς καὶ ἐν παντελεῖ ἔρημίᾳ συγγραφέων ἑλλήνων. Ἀλλ' ὁ τὸν ἀνεξάντλητον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πλοῦτον ἐν τῇ ἰδίᾳ καρδίᾳ περιφέρων Μαυροκορδάτος ἔχει πάντοτε προχείρους τὰς κανονικὰς φράσεις τῆς ἀρχαίας στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς τέχνης, μετὰ πολλῆς δὲ εὐχερείας καὶ καλλιτελείας περιγράφει ὅσα ἄλλα θανατηφόρα ὄργανα ἐξεῦρεν ἢ ἐν τοῖς τότε χρόνοις περὶ τὰ πολεμικὰ φιλοτιμία καὶ φιλοτεχνία, «σφαιροβόλα μηχανήματα δηλονότι, πυραυλικὰς ἐλεπόλεις, «σφαίρας σιδηρᾶς, ἄλλας σφαίρας διακένους, θειώδους κόνεως ἀνάπλευς «καὶ εἰς μυρία κλάσματα κατὰ γε τὸ τοῦ ἐμπυρεύματος ἐνδόσιμον «διαρρηγνυμένας» κ. λ. Ἐν ᾧ δὲ οὕτω φαίνονται σπουδαιόταται ὑπὸ τὴν γλωσσικὴν ἔποψιν, δὲν ἀμοιροῦσιν ἐνιαχοῦ ἀττικοῦ ἄλατος καὶ εἰρωνείας πικρᾶς, ἰδίως ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς καταστροφῆς, ἣν προεξένει ὀπόθεν τῶν ἐπαρχιῶν διήλαυεν ἢ ὅπου ἐσκήνου ὁ ὀθωμανικὸς στρατός, καὶ δι' ἣν ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει «μνημεῖον μὲν ἀτελεύτητον τῆς ἡμετέρας παρόδου ἐστὶν ἢ διηνεκῆς ἔρημία, ἔχνη δὲ τῆς ἡμετέρας ἀπαν- «θρωπίας τὸ μηδαμῆ μηδὲν ἀνθρωπίνης ἰδρύσεως ἔχνος ἀπολελεῖσθαι.»

Ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἐπιστολῶν κατεβλήθη ἡ δέουσα προσπάθεια, ὅπως τὸ κείμενον ἀποκαταστῆ εἰς τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ εἶδος, ἀπηλλαγμένον, ὅσον γε ἐνῆν, οἷαςδήποτε παρὰ τῶν ἀντιγραφῶν καὶ τοῦ προτέρου ἐκδότου παραμορφώσεως καὶ ἀσχημίας. Ἐνταῦθα τῶν μακροτέρων περιόδων, ἐν τισιν ἐπιστολαῖς, δὲν ἐφαίνοντο εὐνόητοι κατὰ πρώτην

ἐπιβολήν, διὰ τὸ σφοδρὸν τοῦ πάθους, διὰ τὴν εἰς ἓνα λόγον συμπύκνωσιν συχνῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων ἐνθυμημάτων, διὰ τὴν παρενθήκην ἐτέρων συγγενῶν ἢ ἀντιθέτων, διὰ τὴν προσάρτησιν ἄλλων ἐπουσιωδῶν καὶ διὰ τὴν ἐντεῦθεν προκύπτουσαν μικρὰν ἀνωμαλίαν τῆς τῶν λέξεων πλοκῆς καὶ τῆς τοῦ ὅλου συνθήκης. Ταύτην δὲ τὴν δυσχέρειαν οὐκ ὀλίγον ἐπηύξανεν ἡ ἐν τε τῷ Ἐπιστολαρίῳ καὶ τῷ Χειρογράφῳ πλημμελεστάτη στίξις, ἡ ἀντὶ σαφηνείας καὶ εὐκρινείας ἀσάφειαν μᾶλλον καὶ σύγχυσιν ἐκάστοτε ἐπιφέρουσα, βιάζουσα δὲ τοὺς ἀναγινώσκοντας δις καὶ τρίς νὰ διεξέρχωνται μετ' ἐπιστασίας τὸ κείμενον πρὸς εἰκασίαν καὶ στοχασμὸν τοῦ ὀρθοῦ τῆς ἐννοίας. Τοιαῦτα τῆς στίξεως δυσαρίθμητα λάθη καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς ὀρθογραφίας διορθώθησαν ἐν τῷδε τῷ τεύχει ἄνευ ὑποσημειώσεων, διότι ἄλλως αὐταὶ ἔπρεπε νὰ καταλάβωσι πολλὰ χῶρον ἴσον καὶ αἱ ἐπιστολαί. Ἐκ τῶν λεκτικῶν πάλιν τοῦ Ἐπιστολαρίου ἀμαρτημάτων, ἅτινα δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ μαυροκορδατεῖῳ χειρογράφῳ, ὑποσημειώθησαν ἐν ἀπλαῖς ἀγκύλαις περιειλημμένα, ἄνευ ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως, μόλις τὰ δύο δέκατα, ὅπως γίνῃ ὅπως οὖν κατάδηλος ἡ τοῦ χειρογράφου ὑπεροχή. Διὰ βραχέων τούναντίον ὑποσημειώθησαν αἱ κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ Ἐπιστολάριον καὶ τὸ Χειρόγραφον ἐπενεχθεῖσαι ὀλιγοσταὶ ἀλλοιώσεις. Ἐπειδὴ ὁ Μαυροκορδάτος ἐχρήσατο καθόλου γλώσση βυζαντιακῆ, οὔτε νὰ ὑποσημειωθῶσιν ἐκρίθη πρέπον, οὔτε νὰ διορθωθῶσιν ἐν τῷ κειμένῳ ἀνωμαλῖαι τινὲς τοῦ τυπικοῦ καὶ τῆς συντάξεως, εἰς ἅς, διὰ τὴν ἐν τῷ γράφειν ἐπικρατοῦσαν τότε συνήθειαν, περιέπεσε καὶ ὁ Ἰξ ἀπορρήτων, καίτοι πρότερον σπουδαίαν περὶ ἐλληνικῆς συντάξεως φιλοπονήσας πραγματείαν, ἣτις καὶ διετέλεσεν οὔσα ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 1821. Οὕτω λ. γ. χρῆται παρακειμένῳ τοῦ «τυγγάνω» οὐ μόνον τῷ «τετύχηκα», ἀλλὰ καὶ τῷ «τέτευχα» καὶ «τέτυχα.» Ἐκ τινῶν μέσων μελλόντων σχηματίζει ἀναττίκους ἀορίστους ὑποτακτικῆς «ἦν ἐπιτεύξεται, ἵνα ἀποτέξεται, ἵνα μαθησώμεθα, ἵνα μὴ πείσηται, οἰσώμεθα κ. λ.» ἀντὶ «ἐπιτύχη, ἀποτέκη, μάθωμεν, πάθη, ἐνεγκώμεθα.» Τοὺς δυνητικούς λόγους ἐκφέρει ἐνίοτε ἄνευ τοῦ ἄν. Τὰ χρονικά, αἰτιολογικά, ἀναφορικά καὶ ἄλλα μόρια συντάσσει ὅτε μὲν ὀριστικῆ μετὰ τοῦ ἄν, ὅτε δὲ ὑποτακτικῆ ἄνευ αὐτοῦ. Κανονικὴν ποιήσασιν τοῦ «μηδεῖς, μηδέν, μηδαμῶς» ἀντὶ τοῦ «οὐδεῖς, οὐδέν, οὐδαμῶς.»

Τὸ ἀνάπαλιν δὲ γράφει «ἐὰν οὐ νηστεύωμεν» ἀντὶ «ἐὰν μὴ νηστεύωμεν.» Ἄλλοτε τάσσει ἐκ παραλλήλου «οὔτε καὶ μήτε,» «μὴ καὶ οὐ» κ. λ. Τελευταῖον οὐχὶ πανταχοῦ φαίνεται ἀκριβῆς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ἐγκλίσεων καὶ χρόνων, ἐκ παραλλήλου τάσσεων, ἀνευ ἀνάγκης, ὀριστικὴν καὶ εὐκτακὴν ἢ ὑποτακτικὴν, παρατατικὸν καὶ ἀόριστον ἢ παρακείμενον κ. λ. Ἀλλ' ὅ,τι πλέον ἢ ἅπαξ ἐσημειώσατο ὁ ἀοίδιμος Κοραΐης, σχολιάζων τὸν Ἡλιόδωρον, εἰκότως δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ ἐπὶ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀκμάσαντος μετὰ τὸν συγγραφέα τῶν Λίθιοπικῶν. «Οὐ θαυμαστὸν τοὺς ἐπὶ τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ παρακμῆς γεγονότας πολλὰ τοιαῦτα καινοτομήσαι, ὅπου γε καὶ τῶν πολλοῖς ἔτεσι προγεγονότων τοὺς πλείστους χαλεπὸν ἐν ἅπασι ἀνεπιλήπτους εὐρεῖν.» Ἐῶ ὄντι, αἱ προμνημονευθεῖσαι ἀνώμαλοι συντάξεις καὶ οἱ ἀνάττικοι τύποι ἦσαν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, κανονικοὶ σχεδὸν καὶ συνηθέστατοι οὐ μόνον παρὰ τοῖς συγχρόνοις τῷ Μαυροκορδάτῳ, ἀλλὰ πολλῶ πρότερον παρὰ Φωτίῳ, παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, τοῖς βυζαντινοῖς καὶ τισι τῶν συγγραφέων τοῦ παρακμάζοντος ἑλληνισμοῦ. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι αἱ φαινόμεναι αὗται κηλίδες δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς φροντίσμασι τοσοῦτον συχναί, ὅσον ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, διότι ἐκεῖνα μὲν ἐφιλοπονήθησαν καὶ ἀπηκριβώθησαν ἐν ἀνέσει, αὗται δὲ ἐγράφοντο ἐκάστοτε ἐν τοῖς θορύβοις τῶν στρατοπέδων καὶ ἐν τῷ ὀρυμαγδῷ τῶν μαχῶν ἐξ ὑπογυίου καὶ ὡς λέγει αὐτὸς ὁ γράψας, ἐξ ἀπερρωγότητος.

Καὶ παρὰ πάσας ὅμως τὰς ἀνωμαλίας ταύτας, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ θαυμάσῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν καλλονὴν, τὸ ὕψος, «τὴν ἰσχυρὰ καὶ τὰς σειρῆνας τοῦ λόγου,» τὴν φιλόκαλον ἐπιμέλειαν καὶ ἀκάματον καλλιτεχνίαν τοῦ προσφιλοῦς θρέμματος τῶν ἑλληνίδων Μουσῶν καὶ Χαρίτων, τὸ πελάγιον τῆς πολυμαθείας χεῦμα, τὸν σεμνότατον ταμιούχον σοφίας πολυειδοῦς.

Τὰ φροντίσματα τοῦ Ἐξ ἀπορρήτων καὶ ἡ περὶ Καθηκόντων βίβλος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Νικολάου μαρτυροῦσι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅπόσον εὐχερῶς, φιλοσοφοῦντες οἱ κλεινοὶ ἄνδρες, διανοοῦντο ἅμα καὶ ἐξεφράζοντο ἑλληνικώτατα καὶ ἑλληνοπρεπέστατα, ἐν ᾧ ὅσοι τῶν καθ' ἡμᾶς ἀσχολοῦνται περὶ τὴν φιλοσοφίαν πολλοὺς μὲν ὑφίστανται πόνους πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ὄρων, πολλῶ δὲ πλείονας δέον νὰ ἀναλάβωσιν,

ἄχρις οὖ, συγγράφοντες ἢ μεταφράζοντες, ἀπαλλαγῶσι γερμανισμῶν, γαλλισμῶν καὶ ἰταλισμῶν.

Οὐχ ἦττον σπουδαῖαι ὅμως καὶ ὠφέλιμοι ὑπάρχουσιν ὑπὸ πλείονας ἐπόψεις καὶ αἰ νῦν ἐκδιδόμεναι Ἐπιστολαί. Οἱ μὲν βουλόμενοι νὰ εὐδοκιμήσωσιν εἰς τὸ ἐπιστολιμαῖον εἶδος τῶν λόγων, δύνανται μετὰ πολλοῦ κέρδους νὰ ἀνελίττωσι καὶ ραδίως νὰ μιμῶνται ὡς ἀξιότατον παράδειγμα τὰς μαυροκορδατεῖους ἐπιστολάς, αἵτινες οὔτε δυσαντίβλεπτοι ὑπάρχουσι διὰ τὸ ἄγαν κεκομψευμένον καὶ τὸ στενολόγον τῆς φράσεως, ὡς αἰ τοῦ Συνεσίου Κυρήνης, οὔτε ἔχουσι τοιαύτην τινὰ περὶ τὸ λέγειν ἰδιοτροπίαν, ὥστε νὰ χρήζωσι διευκρινήσεως. Αἱ παιδαγωγικαὶ ἰδίως, αἱ φιλικαὶ καὶ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ εἶναι, καθ' ὕλην καὶ κατ' εἶδος, ἀληθινοὶ μαργαρίται χριστιανικῆς εὐσεβείας, ἠθικῆς φιλοσοφίας καὶ ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας· ἀναγινωσκόμεναι δὲ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις, τὰ μέγιστα θὰ συνεβάλλοντο εἰς τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν κοσμιότητα τῶν ἠθῶν τῆς νεολαίας. Οἱ δὲ μὴ ἐνασμενίζοντες εἰς τὰ ἀναγνώσματα τῆς κατακλυσάσης καὶ τὴν Ἑλλάδα «ἐλαφρᾶς φιλολογίας,» οἱ μὴ ἠδόμενοι τοῖς ρωπικοῖς καὶ τοῖς ἀνελευθέροις, οἱ ἀληθῆ εὐρίσκοντες τέρψιν ἐν τοῖς σπουδαίοις καὶ τοῖς ἑλληνοπρεπέσιν, ἀναγινώσκοντες τὰς ἐπιστολάς, θὰ ἀνομολογήσωσι τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον περίβλεπτον τοῦ ἑλληνικοῦ γένους σεμνολόγημα, παραβάλλοντες δὲ τὴν νῦν γενεάν τῶν πυγμαίων πρὸς τὴν τῶν παρασκευασάντων τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ ἔθνους παλιγγενεσίαν γιγάντων, θὰ ἐπαναλάβωσι μετὰ τοῦ ἐπικοῦ καὶ πρὸς τὸν σοφώτατον τῆς σοφῆς Ρωξάνης υἱὸν

Αἴθ', ὅσον ἦσσαν εἰμί, τόσον σέο φέρτερος εἶην!

Ἐν Βιέννῃ, κατὰ μῆνα ἰούλιον 1878.

Θεογένης Λιβαδάς.